

Aron szerelme

Sinkó Ervin

És ettől kezdve nekem már nem volt mit mondanom, csak hallgatni akartam Aront. Fülelem már a *bistrot* lár-májához is hozzászakított, de azonkívül Aron, aki eddig a kis asztalnál szemben ült velem, most mellém húzta székét, és időnként oly közel hajolt hozzám, hogy még a suttogását is jól megértettem volna.

V.

— Megvallom — hangzott Aron szava —, az utóbbi időben több ízben irigységgel gondoltam azokra az emberekre, kiknek tehetségük van szép-irodalmi művek írásához. Nekem ugyanis — hogy ezt is megvalljam — már az is megfordult a fejemben, hogy megírjam, mi történt énvelem. Visszatartott többek között, hogy nincs elbeszélőkészségem, s a meggondolás, hogy, tapasztalataim szerint, mindenki természetesen borzasztó érdekesnek találja azt, ami vele történt, amiből még nem következik, hogy az másoknak a figyelmét csakugyan megérdemli. Mégis, a magam számára megkíséreltem volna, ha mindennél inkább nem tart vissza az, hogy nem tudom elkép-

zelní sem, hogyan kezd az ember valamely történet megírásához. Kezdi az elején, és szép sorjában, ahogy a dolgok egymás után következtek, szóba foglalja, leírja? De épp ez az: az elején! Hol az én történetemnek a kezdete? Bizonyos értelemben Párizsban — a történet Párizsban kezdődik —, de hogy a történet érthető legyen, érthető kell, hogy legyen az is, akié. S hol kezdjem a magamról való elbeszélést? Kezdem Béccsel? Kezdem a pogrommal a lengyel kisvárosban? Ámde kinek lesz világos, hogy ki ez az „én”, ha nem látta soha az anyámat? És így, látod, akármilyen nevetésesen is hangzik — azt szeretem benned, hogy nem szokásod bárkit is kinevetni —, ahhoz, hogy meg tudjam írni, mi történt velem Párizsban, egyre hátrálnom kell, vissza kell mennem múltból múltba, megállás nélkül, s kezdhethném, ha nem a Salamon templománál, de legalábbis a Jeruzsálemet leromboló Titus római császárral.

Óriási különbség, hogy az ember ír-e, vagy élőszóval próbál-e valamit elbeszélni. Akihez beszélek, lát engem. S ezzel máris egész csomó, rólam szóló ismeret birtokába kerül anélkül, hogy nekem ennek érdekében bármit is ten-

nem kellene. Különösen, ha az, akihez beszélek, ismer már régebből, egyet-mást tud rólam, s ezért anélkül, hogy adatokkal kellene bizonyítanom, elhiszi, hogy nem vagyok csaló, nem vagyok hazug, sem rosszabb a legtöbb embernél. Mint ahogy például te tudod rólam, hogy — épp ellenkezőleg — lelkiismeretes pártmunkás vagyok, aki szorgalmasan törekszik megfelelni azoknak a magas követelményeknek, melyeket Lenin állított fel a pártnak mint a proletariátus élcsapatának tagjaival szemben. Így se könnyű, de legalábbis lehetséges az elbeszélés. Ha neked mondom a szót: „én”, ez nem a személyes névmás első személyét, mindenkit és senkit, hanem számodra azt az Áront jelenti, aki egész sor konkrét képzettársítást hoz mozgásba. Részletekben ez természetesen lehetséges, talán hamis a róla való képed, de bizonyos dolgokat nem kell előbb bebizonyítanom, bizonyos dolgok, remélem, eleve kizártak. Ennyiben megvan a garanciám, hogy amit mondok, azt úgy érted, ahogy mondom, s nem magyarázod egész helytelenül, amit megtudsz rólam. Nem mintha könnyű volna helyesen magyarázni... és ezt, ha úgy tetszik, magam is sóhajtva, tanács-talanul mondom.

Hálás vagyok figyelmedért. Köszönöm, hogy nem vagy türelmetlen, s nem sajnálod feláldozni az éjszakai pihenésedet, mely pedig annyira fontos nemcsak általában az egészség, hanem a másnapi munkateljesítmény szempontjából is. Épp most dicsértelek, hogy nem nevezsz ki, és tessék... Elfelejtettem, hogy te inkább bohém vagy, én azonban, ami engem illet... Hidd el, sokszor úgy tűnik nekem, kispolgárnak születtem. Ez egyébként mégis számárság.

Kideríthetetlen, hogy minek születünk, minthogy az életünket legkevésbé az egyéniségünk és sokkal nagyobb mértékben külső feltételek, a társadalom karaktere befolyásolja. Olyan életet, mely teljesen megfelel egész belső lényünknek, ilyen életet ma senki nem élhet. Ez olyanira igaz, hogy az ember már maga se tudja, mi volna, ha az lehetne, aki. Persze vannak, akik temperamentumuknál fogva forradalmárok. Marx, Engels biztos ezek közül valók, mint ahogy ezek közül valók az orosz óriások is. De vannak, akik temperamentumuk ellenére állnak harci sorba. S én talán inkább ez utóbbiak közül való

vagyok, noha... nem, még ezt se tudom biztosan. Az osztálytársadalmat fel kell váltani az osztály nélküli társadalomnak, s az ehhez vezető utat Marx és Lenin mutatta meg: ez az, amit biztosan tudok. De amit az ember magáról kezd beszélni, illetőleg én, akkor, legalábbis ma már igen kevés az, amiről azt állíthatom, hogy biztosan így és nem úgy van. A lényünk! Emlékezz csak a Luxemburg Róza virágokkal, madarakkal, képpel, verssel, muzsikával teli, börtönből írt leveleire! Az eredeti lényünk? Úgy vagyunk, mint a régi nagymestereknek azok a festményei, amiket durva kezek a maguk mázalmányával fednek be. Csakhogy a festményekről a kémia eszközeivel el lehet távolítani a felső réteget és felfedni egész szépségében az eredeti remekművet — az élő embernél erre semmiféle tudomány, hanem csak az összes társadalmi létfeltételek gyökeres megváltozása lesz képes. Csak ha majd meglesznek a feltételek hozzá, hogy az osztályharcok eddigi történetét egy más történelme, az emberiség igazi történelme váltsa fel... De te az én történetemre vársz. Nem vetted észre, hogy másról se beszélek? Abból a zűrzavarból tör fel a szavam, melyben elvesztettem és nem találom magamat.

Itt, Párizs közepén nehéz elképzelni egy zsidó munkáscsaládnak az életét egy lengyel kisvárosban. Egyetlen szűk szobában, mely konyha, lakó- és hálószoba, dolgoztunk akkordba egy konfekciós áruháznak. Levegőbe, ágyba, ételbe a vasaló faszénzsga úgy beleette magát, hogy hiába lett volna minden szellőztetés. Egyébként jobb nem kinyitni az ablakot, mert az udvarban még rosszabb a levegő, mint a naptalan szobában. A főszezonban annyi a munka, hogy az egész családnak, beleértve a gyereket is, éjszaka is dolgoznia kell. De az iskolát éppoly kevésbé szabad elhanyagolni, mint a templomot. Nem emlékszem, hogy ha csak beteg nem voltam, egyszer is elmulasztottam volna eljárni a *héderbe*. Így hívják az iskolát, ahová nem egyszer hajnalszürkületig való munka után vonszoltam el magam, s ahol csak héberül tanultam meg írni és olvasni. Ha nem a héderben, akkor otthon ültem a szobában, ahol a déli órákon kívül mindig félhomály volt. A városba csak akkor mentem be, ha le kellett szállítanom a munkánkat. Ezen a feladaton igyekeztem minél gyorsabban túlesni, mert különösen úgy

felpakolva, de anélkül is, védtelen voltam az ellenséges utcagyerekekkel szemben. Eszembe se jutott, hogy meghatározott gyakorlati cél nélkül is el lehetne menni otthonról. Nem tudtam, mi az: elmenni sétálni. Így éltem, és sohasé éreztem valami lázadásfelét. Éppoly kevésbé, mint az anyám. Ő úgy találta, hogy jó dolgunk van. Egyetlen gyereke voltam, másutt pedig ugyanolyan kis szobában mint a miénk, csak úgy hemzsegtek az éhes gyerekek. Szerencsésének fogta fel a betegségét, mely a további gyermekáldástól megóvta; legalább jobban gondozhatja az apámat és engem.

Ha kiléptem a szobánkból, különösen nyáron, a félhomály után vakított a világosság. De az kint volt. Éppúgy tudtam, mint ahogy az anyám is tudta, hogy nem mindenütt van úgy, mint nálunk, vannak, akik vidámabban és könnyebben élnek. De mint ahogy az anyámnak, úgy nekem se jutott eszembe, hogy ebből az ellentétből valamire következzek. A szó: „mások” magyarázat, mondhatnám, kielégítő magyarázat jelentésével hatott. Még csak az a gondolat se merült fel, hogy irigyelni lehetne ezeket a „másokat”. Nem mintha alázatosak lettünk volna. Annak, hogy irigyelni lehessen valakit, előfeltétele a sorsközösség lehetősége. A mi életünk túlságosan külön, magabizart volt, semmiféle út belőle nem nyílt a „mások” más, miénktől mindenben különbözőnek látszó, összehasonlíthatatlan életébe. Hogy csak egy példát mondjak: ahogy semmit abból, amit „mások” az ő iskoláikban tanultak, én nem tudtam, úgy számukra én is idegen voltam, mai életükkel semmiféle kapcsolatot nem tartottam, kizárólag többezer éves könyvek fölött görnyedtem.

Maga Sztálin állapította meg, hogy a párthoz a legkülönbözőbb utakon találunk el az emberek. Attól tartok, hogy még ő is megütközne, komolytalannak találja azzal az állítással, hogy ami nekem az első lökést adta, ami engem, mielőtt még tudtam volna, hogy létezik a lázadóknak egy nemzetközi tábora, minden időkre és eltérhetetlenül eljegyzett ezzel a táborral, az nem a szegénység, nem is az apám korai halálával rámszakadt nyomor, hanem... hogy is mondjam... Nem tudom másképp nevezni, igen, az erotikus fantázia.

Mint mondtam, minden szellemi táplálékom héber szentkönyvek és

azok az ugyancsak ősrégi héber szövegek voltak, melyek azoknak a magyarázatával foglalkoznak. Mindenki, aki volt már hosszabb ideig börtönben, olvasnivalótól, külvilágból való hírtől elzárva, tudja, hogy egyetlen becsempezett újságlapon, vagy pláne egy egész újságon mennyit s milyen izgalommal lehet olvasni. Számomra minden sor — most már nem a börtönbeli újságokról, hanem a gyerekkori tanulmányaimról beszélek — csak úgy duzzadt a titkos és messzire mutató jelentésektől. Iparkodtam én később is alaposan olvasni, de minthogy sokkal több, áttekinthetetlenül nagy anyaggal állunk már szemben, sajnos, azóta se tanulmányoztam könyveket azzal a minden betűt megmérő, megfontolt alaposággal, mint akkor.

Alig múltam tizenhárom éves, mikor egyszerre úgy fennakadtam Eszter könyvének egy lapján, egy mondatán, mintha tölem őrzött titkok hirtelen kinyílt ajtajának csapott volna meg a huzata. Az van ott megírva, hogy minekutána Ahasvérus perzsa király parancsára a birodalom minden tartományából össszeszedik a szép ábrázatú szüzeket és nagysok leányok gyűjtetének a király lakhelyébe, Susánba, még e legszebb leányokat sem bocsátják mindjárt a király elé, hogy az válogasson köztük. Előbb — és ez az a mondat, melytől többé szabadulni nem tudtam —, előbb „*hat hónapon mirtusolajjal és hat hónapon drága kenetekkel kenettetnek és olyakkal, melyek után az asszonyok megszépülnek. És ekképpen megyen a leányzó a Királyhoz és valamit kíván a maga ékesíttetésére, megadják néki, hogy azzal menne a Király házáig*”.

Az utcákon továbbra is csak átsiettem, s csak akkor léptem ki a szobából, ha muszáj volt, de amit azelőtt nem tettem, lopva már nyugtalanul sandítottam az idegen, magukat prémeikkel és selymekkel ékesítő, távoli s mégis mellettem elhaladó nőkre. Most már figyelmessé lettem nevetésükre, észrevettem, hogy a hangjuk madárcsicsergésre emlékeztet, s hogy nemcsak a nevetésük, nemcsak a hangjuk más, mint amit otthon, a mi szobánkból és a mi szobánk körüli világban tapasztaltam. Felfedeztem, hogy másképp is járnak, különös, magassarkú kis cipőkben elrejtett lábuk alig érinti a földet, mintha, akkor is, ha megállnak, akkor is, ha mennek, valami titkos muzsikára libegnének.

Valami kimondhatatlan jószag, rózsaszínű, csak számomra látható felhő jár előtűk és a nyomukban.

„*Hat hónapon át mirtusolajjal és hat hónapon át drága kenetekkel*” — forgott egyre a fejemben, s úgy nem tudtam tartósan másra gondolni, mást hallani, mint ahogy éjszaka nem tudok elaludni, ha egerek rágcsálnak a szobában. Leselkedve figyelnem kell rájuk, értelem nélkül őket kell hallgatnom.

„*Hat hónapon át mirtusolajjal és hat hónapon át drága kenetekkel és olyakkal, melyek után az asszonyok megszépülnek*” — és mint ahogy az ember rossz, álmatlan éjszakákon mindig újra nyitott szemekkel mered a sötétbe, s csak a saját halántéka lüktetését hallja, s nem azért, mert valami különös fájdalommal vívódik, hanem csak mert nem tud aludni — úgy üldözött, sokáig úgy üldöztek a szavak, hogy nem is tudtam, mit akarnak tőlem, mért kell mint az ajtó mögött, visszafojtott lélegzettel állnom meg mellettük, hallgatózva.

„*Hat hónapon át mirtusolajjal és hat hónapon át drága kenetekkel...*” — ezek voltak a szavak, amik nemcsak hogy felébresztették az öntudatomat, de ezeknek a szavaknak jegyében maradt is ébren az én öntudatom.

„*És ekképpen megyen a leányzó a Királyhoz...*” Lassan jöttem csak rá, de mind világosabban, hogy mért foglalkoztatnak annyit azok, akiknek megadják mindazt, amit a maguk ékesítésére kívánnak. Lassan, de mind világosabban úgy néztem rájuk, mint bitorlókra, mert... Hogy értessem meg magam? Őket az ellenségnek a kíváncsiságával néztem, szerelmes azonban azokba a lányokba és asszonyokba voltam, akik nagyon ritkán nevetnek, s akkor is szinte megijednek attól, hogy nevettek, agyonstoppolt harisnyákat, ócska, nagyon bő vagy a kelletnél rövidebb ruhákat viselnek, s járnak rossz cipőikben, bánatra is fáradt, korán kialudt tűzzel a szemükben. Mint az anyám. Az olcsó konyhának vagy a rossz faszénnek a szagát ma se tudom még közömbösen érezni. Nem tudtam meztlábba, ápolatlan nő lényre pillantani anélkül, hogy gondolatban le ne fejtsem róla minden ócska rongyát, s megéledett testét ne paskoltassam márványmedence kristálytisztá vizében, ne kenettessem hat hónapon át mirtusolajjal és hat hónapon át drága kenetekkel, és el ne képzeljem, hogy

milyen, és mint bontakozik ki a maga külön, tündöklő szépsége, mikor majd mindazzal, amit kíván a maga ékesítésére „*megyen a leányzó a Királyhoz*”.

„*Mirtusolaj*” és „*drága kenetek*” misztikus szavak voltak számomra, határozatlan objektumok, mint valami zenei akkord, de képzeletben annál inkább, mint valami fürdőmester, fáradhatatlanul mosdattam és fürdettem, vetkőztettem és öltöztettem. És Héga — így hívják az *Eszter könyvében* „*a nagy sok leányoknak*” őrzőjét — hozám képest henye naplopó volt, s nem szépített meg tizedannyi lányt se Ahasvérus király számára, mint én, az én fantáziámban egy-egy óra alatt. És én az enyéimbe nemcsak szerelmes voltam, de szerettem is őket — azzal a fájdalmas gyengédséggel, melyet csak a szerelmes koldus ismer, aki kevésnek érezné, ha tűzijátéknak csak pár nyomorult csillagot hozna le az égről, de mégse reszre való olajjal se tudja megajándékozni azt, akit szeret.

Az apámra csak homályosan emlékszem, de az anyám, bármily valószerűtlenül is hangzik, ha a fiát nézed, szép, még romjaiban is gyönyörű volt. Mai napig sokszor gondolok rá. Sokat gondolkozom róla. Mint ahogy azon a vidéken, az ő köreikben ez általános, akkor látta először a férjét, mikor összeházasították őket azok, akik elhatározták a házasságukat. Mint ahogy a lánynak, akit apácává avatnak, a tradíciókat őrző zsidóknál a földi ember menyasszonyának is levágják a haját. Ezzel kezdődik a lány asszonyélete — és ennek jegyében folytatódik. Legalábbis, ahogy én láttam, az anyámnál ebben a szellemben történt a folytatás is. Feleség és anya, oly mindenestül a családjáé, hogy nincs az a középkori apáca, aki teljesebben a Krisztusé lett volna. A családján kívül az egész világ nem létezett az ő számára. Azóta se láttam következetesebb öncsonkítást, de ő azt érezte volna élete megcsonkításának, ha valaki ebben az önmegsemmisülésben akadályozni próbálta volna.

Ha lyukas cipőmet a saját bőrének egy darabjával talpaltathatta volna meg, meggondolás nélkül hasította volna le magáról. Ez biztos.

Azok közül való volt, akiknek élet-szükséglet a szerető és feltétlen odaadás. Az ezeregy éjszaka meséinek palackba zárt szelleme jut eszembe, amely nagyságával elhomályosítja a látóhatárt, mikor kinyitják a palackot.

Ez azonban inkább szubjektív megjegyzés. Beszorítva a képzelhető leg-szűkebb életkeretekbe, az anyámnak nem jutott más, mint egy mások által kiválasztott férj, majd férje halála után már csak a fia. Szentebb oltár hiján, neki, akinek kellett oltár, ez volt az egyetlen, amin bemutathatja áldozatát. És mert mint általában azok, akiknek sok az adnivalójuk, fanatikus volt. Hajlandó lett volna mind önma-gát, mind az egész emberiséget is az ő oltárán feláldozni.

Mondtam már, abból éltünk, hogy szabtunk és varrtunk otthon, s az áru-ház, melynek dolgoztunk, darabszámbra fizette a munkát. Apám halálával lényegesen csökkent a keresetünk, s hogy ezt pótolja, anyám kijárta ma-gának, hogy mint az áruház a mi nyomorunkat, ő a másokét vehesse bérbe. Az áruháznál ő afféle főbérliként szerepelt, ami azt jelentette, hogy az amúgyis siralmasan rosszul fizetett munkát még alacsonyabb akkordbér mellett adta ki másoknak. Abban a reményben, hogy a különbözet pótolja majd a kidőlt családfő keresetét. A terv nem sikerült. Nem azért, mert anyámból hiányzott az elszántság, hogy fiának kenyere érdekében kihasználja a mások nyomorát, hanem azért, mert ehhez semmi más képessége nem volt, mint épp csak az elszántság. Soha ad-dig nem mozgott önállóan a világban, és nem egy azok közül, akiket ő áldo-zatnak szemelt ki a maga oltárán, őt tette a maga áldozatává. Egyszer el-vitték a szöveteket, és soha többet nem jelentkeztek, másszor az elszámolásnál csapták be. Hamarosan oda jutottunk, hogy többet dolgoztunk mi ketten, mint valaha, de már nem azért, hogy kapjunk valamit a munkánkért, ha-nem hogy az áruház szaporodó köve-teléseit törlesszük.

Míg egyre ki-bejártak a kis szobá-ban az „albérlok”, a fiú tüvel a kezé-ben, szöveggel a térdén, látszólag csak a munkájával elfoglalva, érezte, mint nyilik meg a szeme napról napra job-ban és jobban. Érezte a folyamatot, mint ahogy szürkülő hajnalban kö-vetni lehet, mint bontakoznak ki egy-más után a tárgyak körvonalai. Szám-talan kérdést fedezett fel, melyekre feleletet ugyan nem talált, de... Sok-szor úgy tűnik nekem, hogy a filozófia történetének nem kis része, szellemi szempontból nézve is meddő fejtörés, aminek legfőbb oka, hogy rosszul fel-tett kérdésekre kerestek feleletet a

gondolkozók. Egy jól feltett kérdés vi-szont már félig-meddig felelet. És a kérdéseket, ami engem illet, jobban ma se tudnám megformulálni, mint tettem akkor, amikor alig voltam túl az első gyermekkoron. A kiindulás, ne felejtse el, az a különös szerelem. Az, hogy szerelmes voltam minden nőbe, akit, ma úgy mondanám, osztályhely-zete fosztott meg attól, hogy megvaló-síthassa a természet szándékát, hogy kifejtse a rejtett, csábító és boldogító szépségét.

Ami a ti számotokra, akik gyerek-korotoktól kezdve uszodába, strand-fürdőre jártok, hétköznapi látvány, aminek a misztériuma számotokra in-kább az el nem érhetőben, a meg nem tapinthatóban rejlik, énelőttem rejtély, borzongatóan rejtett rejtély maradt. Észrevetted-e, hogy mennél rosszabbul vannak felöltözve nők, annál inkább el van rejtve, el van takarva a formájuk? Láttam az utcán a „mások” lányait és asszonyait, amikor nyáron napbarní-tottan, tisztán és világos ruhában jöttek a fürdőből, s egy-egy izzadt arc, poros, térdig meztelen láb csak annál inkább foglalkoztatta lázas kép-zeletemet.

Itt közbe kell szúrnom valamit: ne gondold, hogy csak unalmas volt az, amire engem a héderben tanítottak. Egészben véve természetesen kriptaszagú, muzeális tudomány, és szörnyű-ség, hogy fiatalokat, kiknek két kézzel az eleven életben kellene dúskálniok, évről évre múmiák sírboltjában ne-velnek fel. De, mint tudod, nincs az a múzeum, mely csak dohos múlt annak a számára, aki maga nem tud halott lenni.

Anyám már jóideje elvesztette az iszonyú főbérliki üzletét, s mi, bár va-kulásig dolgoztunk, hogy törlesszük az áruház követeléseit, a nyomornak olyan mélyébe süllyedtünk, mint ad-dig soha. Engem ezáltal s ennél is job-ban kínzott az a kaotikus belső nyug-talanság, melyet a mondtok után s hozzávéve azt, hogy már tizenhétéves elmúltam, tán el tudsz képzelni.

Ekkor történt, hogy a mi városunk-ba, illetve a mi városunk zsidó negye-débe különös ember érkezett, afféle szentéletű vándorrabbi. Kívülről úgy festett, mint többi kartársa, csak éppen öregebb volt náluk. Némelyek azt mondták, hogy már nyolcvan felé jár. Azon a vidéken gyakoriak az olyan atléta termetű zsidók, akik késő agg-korukban is, mint ő, egyenes derék-

kal, órákat, napokat gyalogolnak. Nem volt senki, aki nem kereste volna fel, mert nagy bölcs, sőt csodatevő hírében állt. A korombeli fiatalok közül egyedül én nem járultam a színe elé. Talán azért, mert akkor már, bár öntudatlanul, féllábbal mégis kint voltam a talmudi világból, vagy pedig — s ez valószínűbb —, mert ha én elmentem volna hozzá, az idő helyett, amit azzal vesztettem volna el, hogy várok az előszobájában, míg sor kerül rám, az anyámnak éjjel még tovább kellett volna fennmaradnia.

Meglepetésünkre a szent ember, fehér szakállával és fekete kaftánjában, az öles termetű, mesebeli varázsló egy napon maga állított be hozzánk. Valószínűleg hallott a mi szerencsétlenségünkről, és mint kiderült, valami távoli rokonsági kötelék is volt közte és az anyám között. Afféle demonstrációnak is számhatta, megmutatni, hogy a legszegényebbeket se veti meg.

Az anyámat úgy meghatotta a kivételes tisztesség, hogy szót se tudott szólni, de én, minthogy az aggastyán leereszkedően szent tanulmányaimban való előmenetelem felől kérdezett, hirtelen elhatározással, életemben először, szóvá tettem, amit félelmes és többé-kevésbé szégyenletes titkorknak éreztem. Csak úgy általánosságban és egyáltalán nem közvetlenül nevén nevezve, hiszen az anyám jelen volt. Nem annyira beszéltem, mint amennyire dadogtam, de izgatott dadogásom értelme az érthető kérdés volt: — Miért teszik minékünk mestereink legfőbb kötelességünké a tudományt, a tanulást, mikor a szent könyvben azt tanuljuk, hogy a tudás fájának gyümölcséből enni végzetes bűn volt?

Ne vedd zokon, hogy mindennek a tetejébe még afféle teológiai kérdések elbeszélésével is terhellek. Látni fogod, hogy mindez összefügg, s azonkívül megtörténik néha — s ebben az esetben az történt —, hogy önmagában érdektelen kérdést meg nem érdemlően érdekes felelettel jutalmaznak meg. Nekem legalább még ma is úgy tűnik, hogy a felelet, amit kaptam, semmiképp se érdektelen. Lehet, hogy tévedek, és a felelet súlyát az óriási benyomással tévesztem össze, melyet akkor gyakorolt rám. Nem hogy a bőrből, de úgy látszik még a kamaszkorbeli bőrből se tud az ember egészen kibújni. Mindenesetre a rabbi okos ember lehetett. A csupa csont öreg kezével az államhoz nyúlt, fel-

emelte fejem, hogy szemébe néztek, és egy mosollyal, mint aki régi, de már fullánkját vesztett emlékeket idéz föl magában, bizalmasan és ravaszul, mint aki külön nekem fog valami titkot elárulni, lassan és csendesen így szólt:

— Csak nem gondolod, hogy Isten nem volt okosabb a kígyónál? Minden apa tudja: ha azt akarná, hogy fia biztosan megnézzze, mi van a szekrény tetején, csak azt kellene neki mondania, hogy fiam, most magadra hagylak a házban, itt vannak a kulcsok minden szekrényhez, ajtóhoz, ládához, mindent megnézhetsz, de azt, hogy a szekrény tetején mi van, csak azt nem szabad. Minden apa tudja, hogy a fia első útja épp ennek következtében feltétlenül a szekrény tetejéhez vezetne. S amit minden apa tud, azt az égnek és földnek teremője ne tudta volna előre? Könnyen lehet, hogy a jó és rossz tudásának fája — csak egész közönséges, rendes almafa volt. Mért teremtett volna az Isten egy olyan gyümölcsfát, ha azt akarta volna, hogy az ember ne ismerje gyümölcsét? Én mondom neked, az egész csak arra kellett neki, a fa és a tilalom, hogy életre hívja az emberben az embert — a kíváncsiságot. Amit a porból gyúrt, az még nem volt az ember. Emberré akkor lett, mikor kíváncsivá vált. Vajon nincs-e igaza bölcs Salamonnak, neki, aki bölcsességében még a madarak nyelvét is értette, mikor azt tanítja: „Bizodalmad legyen az Ūrban teljes te *elmédből*”? Teljes te *elmédből*! Érted most, hogy mit jelent a szó: bizalom a teljes te *elmédből*?

Te nevelsz. Azt gondolod, hogy ez az én rabbim rabbinak cinikus, volta-képp titkos ateista lehetett? Tévedsz. Ő hitt, de az istene az öreg, jó néhány világot, jó egynéhány évezredet már megpróbált, ifjúkori hiúságait már rég levetkezett, nagyon öreg zsidó isten volt. Én hálásan őrzöm az én rabbim emlékét. Ő nemigen tudhatta, hogy útravalót ad nekem hosszú, nehéz és messzire elvezető útra.

Pár nappal az ő látogatása után tört ki az a pogrom, mely megfosztott az anyámtól, s engemet kidobott a nagyvilágba. Szeretném hinni, hogy nem untatlak. Folytathatom?

VI.

Míg Áron beszélt, az éjszaka mindinkább beleolvadt a szürkülő hajnalba, s a lármás *bistrot* képe is fokozatosan megváltozott; a sofőrök, kocsisok, te-

herhordók és mindkétnevelési piaci árusok lassanként eltűntek, az ajtóban se állt már meg senki, hogy a szemével vagy hangosan keressen valakit — mintegy jelül annak, hogy ez éjszakára a *bistrot* eljátszotta szerepét, az ajtó sem állt már tárva-nyitva. Az élet forgalma és forgataga teljességgel kiköltözött e falak közül az utcára. Mint falun a kakaskukorekölés, itt a távozó tehergépkocsik egyre sűrűbben hangzó, egyre követelőzőbb túlkölése sürgette és jelezte a hajnal kezdetét. A mi fészünk úgy maradt vissza teleszórva hulladékokkal, mint valami kis sziget árvíz után. Földredobott papirzacskókon, gyűrött újságlapokon, lerágott csirkecsontokon és eldobott tojáshejakon keresztül taposva jött a *les Halles* egy-egy leánya egy-egy tejeskávéra a söntéshez. A patron mind-egyiket *Mademoiselle*-ként és keresztnevével üdvözölte, a vendégnek kijáró fáradhatatlan szívéllyel, ha az éjszakai munkától fáradt lányok nem is időztek tovább a söntésnél, csak épp a meleg kávéjukat hörpintették ki.

A bekövetkezett hajnal biztos hírnökeként egy, a bejárat előtt megálló kis zárt gépkocsiból tele kosár fehér péksüteményt hoztak; a patron darabszám vette át és rakta ki a süteményeket maga elé.

Áron beszéd közben a *bistrot* életének minden mozzanatát azzal a figyelemmel követte, mely nekem a nagybetegeket juttatta eszembe, akik ágyukból sajtóságon nagyranyitott szemüket nem veszik le rólunk, s mégse tudhatjuk soha biztosan, hogy látják, felfogják-e azt, amire a súlyos tekintetük irányul. Néha Áron szünetet tartott a beszédben, mintha minden figyelmét környezetünk szemlélésére összpontosítaná, hogy aztán hirtelen felkapva fejét, újra felém forduljon.

Már nem voltunk mi az egyetlen ülő vendégek, oldalt tőlünk, a kijárat irányában szintén helyet foglalt egy ember. Áront én az asztalra dőlve, fejemet tenyeremre támasztva hallgattam, de valahányszor oldalt pillantottam, láttam, hogy magunkra vontuk a vendég figyelmét. Ő sűrűn járt a söntéshez, ahonnan kezében kisebb-nagyobb pohár pálinkával tért vissza helyére, s minden ilyen esetben úgy ment el az asztalunk mellett, mint aki habozik, ne tegyen-e kísérletet, hogy hozzánk telepedjék. Nem jutott azonban el a kísérletig se, mert Áron úgy el volt mélyedve elbeszélésében és én a hall-

gatásában, hogy ez minden kívül állólól elkerített bennünket. De mikor Áron a friss péksüteményektől elcsábítva a söntéshez ment, s mi az omlós, még meleg *bricche* mellett hallgaton ittuk a tejeskávékat, az idegen, mint aki eddig zárt kapun rég várt rést fedezett fel, egyszerre csak asztalunkhoz furakodott.

— Ha nem tévedek, Önök is idegenek — szólt, s mintha ez már magában elegendő jogot biztosítana társaságunkra, máris odahúzta székét, sőt egészen átköltözött asztalunkhoz, amennyiben magával hozta az előtte felgyült kis alsótányérokat is, melyeket az italokkal együtt kapott, mindegyiken az árat jelző nyomtatott számmal. — Látják kérem — mutatott az alsótányérokra —, ilyen módon lehet leegyszerűsíteni az ellenőrzést, és megtakarítani a fizetőpincért.

Nem volt annyira részeg, hogy egyszerűen el lehessen kergetni, bár az elénk rakott alsótányérok elárulták, hogy nem ivott keveset. Áron az ő sajtóságon mozdulatlan tekintetével, melyről sose lehetett biztosan tudni, hogy kivételesen erős figyelemmel téged néz-e, vagy rajtad keresztül egy, csak a számára látható távolba mered-e, Áron nem vette le róla a tágra nyílt szemét attól kezdve, hogy megállt asztalunknál.

Az idegen ezt csak az ő személyének és szavainak szóló érdeklődéssel magyarázhatta, s ezzel annyira elégedett volt, hogy amint elhelyezkedett asztalunknál, mélyszóval megbeszédéssel igyekezett megérdemelni Áron érdeklődését, engem azonban az én türelmetlenségem minden látható jelével, észre se vett, vagy semmibe vett.

Ami kezdettől fogva valósággal ingerelt ellene, az a mozdulata volt, mellyel oda-odakapott a csuklójához, hogy visszatolja kabátja ujja alá a keményített manzsettáját. Ahányszor szájához emelte a cigarettáját, közelője, melynek eredeti fehérségét barna piszok lepte el, előrecsúszott, s ő valahányszor odakapott, hogy visszatolja, nem mulasztotta el, hogy egy-egy gondos pillantást ne vessen a maga széles, sima kezefejére s külön rövid ujjaira, tiszta és gonddal ápolt körmeire. Ezenkívül minden olyan volt rajta, mint az egykor fehér közelője. Kék ruhája, melyen még most is, kifényesedettten és elpiszkolódottan is meglátszott az egykori jó szabás, sőt még a vasalás is, a keményített ingén a szintén ke-

Foto: Brezsán Gyula

1952

mény, de kirojtosodott gallér, minden megszürkülve, mint maga az arc is. Ötven körül lehetett. A kissé kiugró pofacsontok, széles vállakon a kopaszra borotvált feje, s ahogy egyenes derékkal ült és mély hangon beszélt, mind ebben volt valami túlságosan hangsúlyozott férfiasság. Dobogtattam az asztal lapján, de tehetetlenül. Nem küldhettem el a hívatlan asztaltársat, míg Aron úgy tesz, mint valami láthatatlan súly alatt meggörnyedt sovány bálvány, amelyet a pattogó szavak lármája hipnotizál.

— Ismételtem és előre bocsátom és nem tudom eléggé hangsúlyozni: nem szeretem a franciákat. Nincs lelkük, csak modoruk. Született aggastyánok, mandarinok. De nemcsak ma, mindig is azok voltak. Ez a nép sose volt fiatal. A franciának nincs érzéke semmi iránt, ami meghaladja a kétszer kettő négy bölcsességét. Minden, ami misztikum, felülmúlja az ő felfogóképességét. Képtelen az extázisra. A föld neki a talajt jelenti, melyen búza nő vagy szőlő — és semmi többet. A vér piros folyadék, fiziológiai funkciókkal, és semmi több. A tűz bizonyos anyagok égési folyamatának terméke — és semmi egyéb. Ebből a szellemből születnek meg az ő vértelen absztrakciói, mint amilyen az ember, a minden emberek egyenlősége és egyenjogúsága a szabadságra. Az erdő csupa kockázat, veszedelem, rejtély — a francia parkirozza, mert az életből ki akarja zárni az ösztönt, az irracionalist, magát a vitalitást.

Aron, mintha annyira lebilincselné érdeklődését az, amit hall, csak akkor emelte szájához a csészéjét, mikor az idegen dobpergészzerű mondatai között szünet támadt. Hiába vártam, hogy ha már nem tesz semmit azért, hogy lerázza, egy szóval vagy legalábbis egy gesztussal tudtára adja, hogy semmiképp se ért vele egyet. Ehelyett azonban, amint az idegen újra beszédbe kezdett, Aron megint mozdulatlanul figyelő szemekkel valami láthatatlan teher alatt meggörnyedő sovány bálvánnyá vált.

— Mindezt hangsúlyozva és előre bocsátva, sajnos ki kell jelentenem, hogy van mit tanulnunk a franciáktól. Sajnos, uram, igenis van mit. Láttam asztalom sarkából, milyen éber figyelemmel kísérte Ön ennek a kis kávéháznak éjszakai életét. Vajon észrevette-e, hogy az a már nem ifjú ember, aki egész éjszaka egymaga szolgálta

ki a vendégeket s akit, nézze csak, uram, épp most vált fel helyén a felesége — vajon megfigyelte-e, hogy ez az ember mekkora munkát végzett? S nem egy éjszaka megy ez így, hanem minden éjszaka, s mindig hajnal felé váltja fel a felesége. Ön nem tudja, de én tudom: ennek az embernek, uram, ennek az igénytelen külsejű, inkább szegénynek látszó embernek a vagyona már több százezer frankra rúg. Több százezer frank! Kérdem Önt, van-e valaki Franciaországon kívül, aki ezzel a vagyonnal még tovább is így, ilyen szorgalmassan dolgozna — s nemcsak ő, de nap nap után fáradhatatlanul a felesége is? Másutt bérbe adná az üzemet, ómaga saját autóján járna, gyerekeit nevelőnkre bízna, hogy a felesége teljesen szabad legyen, egy héten hét estélyt adna. S hogy él ez a francia? Megmondom. Minden évben egy hónapra *à la campagne* megy, talán a saját kis házába, s aztán megint tizenegy hónapon keresztül éjre ugyanezen a helyen ül, hajnalig, mikor is feleségének adja át a munkát. Nálunk? Minden cseléd hölgy és minden munkás legalábbis úgy akar élni, mint az igazgatója, minden kis igazgató pedig feltétlenül versenyezni akar életmódban a vérbeli arisztokráciával. Senki a maga határain belül, senki. Nincs egyensúly, nincs tekintély, nincs mérték, nincs rang, nincs társadalmi hierarchia. Tiszteletlen és féktelen élvezetvágy, mint valami lázas hideglelés, mely elhatalmasodott a társadalom minden rétegén.

A csak Aronhoz beszélő idegen féloldalt fordult, felém félig háttal, és szorgalmasan igazgatta a minduntalan előrecsúszó, piszkos manzsettáját akkor is, ha az történetesen nem is csúszott előre. És minden esetben meggyőződött róla, hogy mind a jobb, mind a bal kezén gondosan manikűrözött körmei mind megvannak. Aron azonban legcsekélyebb türelmetlenséget se árult el. Némáságát, mely ekkora figyelemmel párosult, a másik a kettőjük egyetértése biztos jeleként magyarázta.

— A betegségnek legsúlyosabb következménye: a nemzetek létfenntartási ösztönének katasztrofális elsatnyulása. Még száz évvel ezelőtt minden európai embernek megsúgta az ösztöne, hogyha zsidóval került szembe, hogy az zsidó. Ma? Velem személyesen hányszor megtörtént, hányszor láttam, hogy a legjobb társaságban gyanútlá-

nul ültek együtt, s az egyetlen, aki megéreztem, hogy ki a zsidó köztük, az én voltam. Sokszor hitetlenül fogadták állításomat, de mindig, kivétel nélkül bebizonyosodott, hogy az ösztönöm nem csal. Ez a szimat ma napról napra destruálódik népekben és a nemzetek minden rétegében. Kérdem, uram, ha pedig így van — holott így van, lehet-e még remélnünk, van-e még a betegségnek ebben a stádiumában hathatós orvosság? Még egyszer: a betegség diagnózisa. Ez így hangzik: a felső rétegeket megfertőzte a zsidó élvezetvág, s az alsóbb néposztályokat, ugyanennek az élvezetvágynak következtében lelkileg szabadon pusztítja a szocializmus, a bolsevizmus. A diagnózis egyszóval kifejezve: romban a társadalmi diszciplína. Az orvosság? Kézenfekvő. Kirurgiai beavatkozás kell. Exstirpálva a zsidóságot, óriási materiális gazdagság kerül vissza a nemzetek birtokába. De nem elég ez sem. Folytatni kell, keresztül kell vinni a kirurgiai beavatkozást a társadalom mindazon rétegeiben, melyek már menthetetlenül inficiálódtak. A nagyvárosok proletariátusa elsősorban. Érti, uram, érti?

Már nemcsak bosszantott, hanem felháborított Áron. Eddig kételkedhettem, hogy mozdulatlanul figyelő tekintete egyáltalán tudomásul veszi-e az ideget, de most felelt is a kérdésre, s nyugodtan és határozottan:

— Értem.

A piszkos, keményített manzetta a jól szabott, de rojtos kabát ujjá alól újra elö akart bújni, az idegen a körmeit megint rendben találta. Miután mélyen mellére szívta cigarettája füstjét, egy ritmusban folytatta, mint aki vezényszavakat ereget kemény, energikus ajkai közül!

— Ezt elvégezvén, elő a konstruktív munkával. Restaurálni a társadalom elitjének vezető szerepét. Abszolút autoritással. Megteremteni a társadalmi diszciplínát. Komandó és szubordináció. Élvezetvág helyén spártai szellem. Nemzetközi méretekben s gyökeresen spartaizálni az életet. Újra jogaiba iktatni a természetet, a kasztoke misztériumát. A fent és lent rendjét azzal a benső feszültséggel, mely megteremti a nagy, férfias kultúrákat. A piramisok a tanúság, minden, ami nagy, emellett tanúskodik. A piramisok...

— Nem érek rá tovább — szólalt meg minden átmenet nélkül szavába

vágra Áron, és felállt. Az elképedt idegen tanácstalanul nézett fel helyéről Áronra, várt valami folytatásra, legalábbis egy udvariassági formulára. Áron azonban megközelíthetetlenül hallgatott. Az idegen végül is felemelkedett helyéről, összeszedte alsótányérjait, és amennyire az ilyen körülmények között lehetséges volt, méltósággal fordult sarkon, a söntésnél kifizette számláját, és aztán a mi asztalunkat elmenőben tekintetre se méltatva, kemény léptekkel hagyta el a kávéházat.

Még be se csukódott mögötte az ajtó, Áron, mellettem ülve, e szavakkal fordult felém:

— A pogrom megfosztott anyómtól és engem kidobott a nagyvilágba — ennyi elég róla. Nincs értelme, hogy magáról a pogromról próbálgass nekem képet festeni. Megközelítőleg se érte el a kisenevi vagy más, hasonlóan nevezetessé, quasi történelmivé vált pogromok méreteit. Csak afféle...

Szavába kellett vágnom. Nem tudtam érdeklődni történetének folytatása iránt, mielőtt szóvá nem tettem azt, ami ebben a pillanatban foglalkoztatott.

— Jól félórán keresztül ellentmondás nélkül hallgatsz meg egy, enyhén szólva, már kezdettől fogva se bizalomgerjesztő alakot. Annyira ellenvetés nélkül, hogy az joggal hihette nemcsak azt, hogy érdekel, hanem hogy gondolkodóba ejt, sőt hogy egyetértes vele. Te — övele! Te, te! Érted mit akarok mondani, s most, hogy így, valósággal szakszerű brutalitással, amilyenre öszténen szólva nem tartótalal képesek, a szájára ütöttél, ő még most se nem tudhatja, hogy volta-képp te mit gondolsz...

— Új oldalamról ismertél meg? Szakszerű brutalitás, ezt jól mondtad. Van pár olyan oldalam, amit nem ismeresz — szólt Áron olyan jóízűen felnevetve, hogy a tulajdonos zinc mögött ülő kövérkés kis felesége felütötte fejét, és a csészek, péksütemények és üvegek sövénye mögül diszkrétén biztató, tétova mosollyal csatlakozott ekorka jókedvhez. — Először is — s Áron arca csak lassanként komolyodott el megint — már sokszor gondoltam, mikor a mi baloldali íróink műveit tanulmányoztam, hogy ha én szépíró volnék, ellentétben velük, én nem a mi hőseinket, hanem ellenségeinket portretíroznam, az osztályellenséget. Ritkán tudok ellenállni a csabításnak, hogy akár a legbutább ellenünk írt

könyv mellett is úgy menjek el, hogy kézbe ne vegyem, sőt el ne olvassam. Hát még ha beszélhetek ellenséggel! Beszélni halljam, szemtől szemben lássam az osztályellenség egy-egy képviselőjét — erre igazán ritkán nyílik alkalom. Ez az a kíváncsiságom, amit az én boldogult rabbim oly jól megértett, sőt amire felbuztatott. Ez az első. Másodszor... mért nem tettem ellenvetést? Mert neki majdnem teljesen igaza van abban, amit mond. Ő magát ama bizonyos elithez számítja, az ő szempontja ennek az elitnek szempontja, s aki innen nézi a világot, nagyjában nem is juthat más következtetésekre, mint ő. De mért nem közöltem vele — s ez volna a harmadik kérdés — az én szempontomat és az én következtetéseimet? Egyszerűen azért nem, mert köztünk szóbeli vita felesleges, mert köztünk a szóbeli meggyőzés nem lehetséges. Szeretem hallani, tudni az ő gondolatmenetét, de tökéletesen mindegy nekem, mit gondol ő arról, hogy mik az én nézeteim. Köztünk egy a kérdés: ők fognak-e bennünket, vagy mi fogjuk-e őket falhoz állítani. Negyedszer... nem, nincs semmi más. Amit zsidókról, élvezetvágyról, misztikumról beszélt, az csak az ideológiai cafrang. A lényeg: osztály oszta-ly ellen. A lényeg, hogy... Meglehet, még százezerszámra állíthatnak ők bennünket falhoz, de a halálraítéltek ők. A történelem halálraítélteji. Érted?

— Folytasd a történetedet — feleltem a kérdésre ugyanúgy, mint ahogy Áron a befejező szavait mondta: egészen halkán.

VII.

Mint ahogy zongorán a megérintett billentyűre a megfelelő hang csendül fel, Áron vagy azért, mert nála minden szervesen összefüggött, vagy azért, mert, ellenkezőleg, több, egymástól külön életet élt, minden átmenet nélkül, mintha egy fiókot becsukna s egy különválasztott másikat kinyitna, tért át egyik témáról a másikra. Csak épp egy halvány, futó mosollyal, székét kissé közelebb hozzám, eredeti helyére húzva vissza, folytatta, ahol abba hagyta, mielőtt a hivatlan asztaltárs megzavart volt bennünket:

— Afféle, azon a mi vidékünkön köznapi kis pogrom volt. Néhány bevert fej, pár felgyújtott ház s nők,

szintén nem sokan, kiknek konyhakés vágta át a nyakát. Ha beszélsz róla a tömegborzalmakhoz szokott világban, úgy jársz, szegény ördög, mint aki a maga kitört aranyfogát kínálja megvétele bürzeügynököknek, akik csak milliós üzletekkel és nem lappáliakkal foglalkoznak. Téged azonban, mint szépíró-talán érdekelni fog egy részlet, mely inkább lélektanilag szembe-tűnő. A pogrom este, nem sokkal fél tíz után kezdődött. Az anyámat előbb megölték, s aztán kezdtek csak kirakodni. Nekem kellett segítenem a varrógépünket szekérre rakni, mert mindjárt szekérral érkeztek. Úgy, ahogy voltam, mindjárt a szekér mellől kellett útnak indulnom, nem engedtek vissza a házba, sodortak magukkal más, nálam tapasztaltabbak, akik tudták, hogy menekülni kell nemcsak a házból, hanem magából a városból is. Az országútról vissza-visszanéztem a város felé, de csak úgy, mint ahogy az ember meg-megáll az utcán, mert az az érzése, hogy valamit otthon felejtett. Eleinte mint a többiek, nagysietve, majd hogy távolabb kerültünk, bandukolva mentem folyvást síró gyerekek, jajveszékélő nők és öregek között, akik épp csak fel-felnyögtek. Május, különösen meleg, egész nyáris május volt. S hajnalban, mikor a többiek már a fáradságtól eltörődöttek, némán vonszolták magukat, egyszerre úgy megcsillogott minden, hogy be kellett hunyni a szemem, és a nap rá-sütött arcomra, én akkor zokogtam föl először, de olyan hevesen, mintha még a csontjaim is fel akarnának mind olvadni valami ellenállhatatlan, keserű és forró patakzásban. Ez érdekes, nem? Szeretném tudni, hogy a lélektan tudománya miként magyarázza a lassúságot az öntudat működésében.

A kis csoportot, mely engem hurcolt magával, mindenütt úgy fogadták, mintha nem mi volnánk a szerencsétlenek, hanem ők, akik a pusztá meg-jelenésünket a sors csapásának érezték. Egyszer se támadhatott az a benyomás, hogy a hittestvérek, valaki is örült volna annak, hogy megmenekültem. Legjobb esetben kötelességet jelentettem, kellemetlen, de alig elutasítható kötelezettséget.

Ó, voltam én azóta egynéhányszor menekült! Hol börtönből, többször börtön elől, s ekkor sokan voltak, akik nemcsak barátságosan, hanem szinte vidám áldozatkészséggel fogadtak. De nem azért, mert „felebarátjuk”, hanem

azért, mert bajtársuk vagyok. A felebaráti szeretet csak valami tehetséges kitalálás. Szeretünk egy eszmét, szeretünk enni, szeretünk élni — de az embereket csak azért, mert ők is emberek s még kevésbé azért, mert szerencsétlenek, senki se szereti. Hogy szerethetnénk másokat, mikor önmagunkat se tudjuk szeretni. Nem igaz az se, hogy magunkat szeretjük, mert ehhez túlságos sok bennünk, rajtunk a boldogtalanság. Legerősebben a magunk szükségleteit érezzük, legtöbbit a magunk szenvedései miatt szenvedünk.

Nem az ösztön, amit ez az orosz emigráns, portugál trónkövetelő vagy tán csak tönkrement ügyvéd itt az imént magasztalt, hanem csakis és mindenek fölött az öntudat termi a testvériséget, termi a hőt a lélegzetfagyasztóan hideg emberközi térben. Csak az öntudat emel magunk fölé és képesít szélesebb közösségben való részvételre és együttérzésre.

A csoportban, mellyel hónapokig hányódtam falvakon keresztül városokig s városból megint faluba és városba, volt egy asszony két kislánnyal. Az egyik alig öt, a másik tizenhárom éves. Az asszony férje, más fegyverhíján, bottal a kezében állta el a fosztogató banda útját, tehát leütötték. Az özvegynek tapasztalnia kellett, hogy szerencsétlensége senkire se tesz akkor a benyomást, mint tett órá szegényre magára. Akinek segélykérő útján elmondja, hogy miként ölték meg a férjét, az már száz ennél is rémesebb történetet hallott, és neki mégis mindig újra el kell mondania számtalanszor, segélykérő útján ezt a történetet. Túlságosan sokszor kell elmesélnie, nagyon sokszor, és soha a várt hatással, hogy másokban is kiváltsa az ő mérhetetlennek érzett fájdalmát. S egyszer aztán hallom, hogy az özvegy már meglehetősen szárazon s nagyon röviden beszéli el a történetet, hogy vesztette el férjét, és folytatja a történetét, kezét tördelve, azzal, hogy ölték meg szemeláttára férje után még az egyetlen tizenöt éves fiúgyermekét is. Ott álltam mellette az előszobában, ahol a jómódú polgár fogadott bennünket, és láttam, hogy fia halálának történetét befejezve az özvegy konvulzív zokogásba tör ki. Nyilván a fájdalom miatt, hogy másoknak nem elég a férje pusztulása. Egyébként mért sírt volna? Soha fia nem volt.

Mért beszélem ezt el? Remélem, meg fogod majd érteni, légy türelmes, kérlek.

Most veszem észre, s nem véletlen, hogy a háborus 1915-ös évben kerültem ki a világba. A háborúról olymódon tudtam, mint ahogy az emberek tudják a földről, hogy forog. Ami fontos volt, az az áruház követeléseinek törlesztése.

A maguk lelkiüdvével elfoglalt katonakombabeli őskeresztények viszonyulhattak így a cézárak trónja körül tobzódó véres intrikákhoz, kegyencekről és kegyvesztettekről szállongó, más polgárokat lázasan izgató hírekhez. Ez a zsidó lélek meg van nyomorítva, riadt, szűk, vak. A gettón kívüli világgal szemben még csak nem is irigy, hanem reménytelen, időnként többé-kevésbé homályosan szenved a maga sejtett megnyomorítottsága melankóliájától. A híres szolidaritása? Minden, csak nem szeretet. Szeretetet csak cselekvő, csak bajtársi közösség teremt. Egymás miatt szenvednek, és minden ebből következik. Sok mindenben meglepően hasonló állítólagos antitéziséhez, a maga földjén élő paraszthoz. A paraszt éppúgy be van zárva a maga falujába, családjá, kalendáriuma, pár hold földje és trágyadombja szűk világába, mint az a gettójába. Csak a paraszt él ma hasonlóan korszerűtlenül, az individuálisan gazdálkodó paraszt, kinél életföltételeit, ezúttal is fején találva a szöveget, Lenin idiotikusnak nevezte. Egyik hullát cipel magával, holt múltat, a másik meg vak és szűk jelennek a foglya. A földhöz kötött paraszt és a földönfutó zsidó — ez így van, csakugyan így! — emberileg egyformán megnyomorított egzisztenciák.

Ki állíthatja, hogy egy lelki nyomorék képes önmagát és másokat élvezni, hogy képes arra az önfelelt elfogadásra és szabad odaadásra, mely nem ismer gyanút, számítást s főleg nem ismer semmilyen félelmet — ki állítja, hogy lehet képes arra, ami megérdemli, hogy szeretetnek nevezessék? Állítom — és amit mondtam, csak azért mondtam, mert arról akarok beszélni, miként kaptam én mindent, öntudatot, szeretetet, egész magamat. A szerelemtől. Minden emberi érték az öntudat eredménye, de én soha nem jutottam volna el az öntudatig, sohase láttam volna meg magamon a kaftánt, tehát soha le sem vettem volna, ha a szerelem ki nem nyitja a szemem.

Még azokban a hónapokban is, mikor földönfutóként először ismerkedtem meg az új világgal, a számomra újjal, csak valami állandó és tompa kábulatban éltem, magamat minden nappal csak még magányosabban elveszettnek hittem, és az életet magát minden nappal közömbösebb szemmel néztem, mert magammal szemben közömbösenek éreztem. Nem tudom igazán, hogy van-e katasztrófa, mely valakit hirtelen megőszíthet. Magamról azonban tudom, hogy ha nem is hirtelen, de engem az én katasztrófám megnémít. Se másnak, se magamnak semmi mondanivalóm se maradt. S csak akkor tudtam meg, hogy ez alatt az idő alatt mégis láttam, mégis élő voltam, mégis hatottak rám benyomások, mégis forogtak a fejemben gondolatok, mikor valaki kíváncsi lett rám, s én dadogva és elképedve azon, hogy mi minden ért meg bennem, felkutattam a magam némaságba temetett sötétjét. Szóba foglaltam, mert volt, akivel megoszthattam, ami az enyém. S mert volt, akinek ez kellett, akkor s ezáltal lett enyém, ami az enyém.

Levettem a kaftánt, de nem azért, hogy áruhába öltözök. Csak az tudja magát szeretni, akit szeretnek, s mert ő szeretett, megtanultam szeretni az én örökségemet, szeretni, mint az anyám emlékéit. És tudom, kevesebb volnék, ha el akarnám vagy valaha is el tudnám felejteni, hogy honnan jöttem.

Akkor már hosszú vándorút után, több, mint egy hosszú éve lézengtem ezer meg ezer más kaftános menekülttel együtt zsúfolódva az akkori császári Bécsben. Láttam azóta már sok emigrációt. Mind a reményből élt, hogy egyszer majd, méghozzá diadalmasan hazatér. Ennek az emigrációnak azonban még az se adatott meg, hogy vágyódjék valahová vissza. Az egyetlen szándék, vágy, remény, az egyetlen feladat, ami előtte állt, hogy megéljen a jég hátán.

Csodálkozva láttam, hogy az idegen nagyvárosban, ahol nekünk, hivatlan jövevényeknek, semmi dolgunk, mindenki minden nappal jobban el van foglalva. Bámultam csak, hogy milyen gyorsan talál nem munkát, hanem elfoglaltságot. Kezdték azzal, hogy egymás között kereskedtek. Kereskedtek mindennel, még a személyek címével is, akiktől segélyt lehet kapni. S mert az élethez legszükségesebb dolgok is hiányoztak a városban, a feladat csak az volt, felhajsolni valamit, ami meg-

ehető vagy felvehető és több pénzért eladni, mint amennyiért te vetted. Csak én nem tudtam, mihez kezdjek. A császárváros számára afféle problémát jelentettünk, mint például itt Párizsban a patkányok. Nem lehet tőlük szabadulni, de legalább időnként meg kell zavarni, nehézzé kell tenni az életüket. A mi esetünkben erről a rendőrség gondoskodott. Minden terv nélkül le-lecsaptak itt három, ott tíz, másutt meg nyolc kaftánosra — s nem tudtak velünk semmi okosabbat kezdeni, mint egy vagy két nap vagy hét után megint szélnék eresztetni.

Azóta volt már alkalmam megpróbálni másfajta üldöztetést, veszedelmesebbet, irgalmatlanabbat, de megalázóbbat, olyan megalázót, mint az az idő volt, nem éltem át azóta sem. Mert nemcsak a rendőrök, akik találmra ki-kihalásztak az idegen nagyváros zavaros forgatagából, hanem én magam is úgy éreztem, hogy a világon minden más e világon élő lénytől elütő, haszontalan idegen vagyok, akinek egyetlen és megvalósíthatatlan feladata volna, hogy láthatatlanná váljék. Szemvedni mindig rossz, de inkább százszor annyit szenvedni valamiért, ami vagyok, valamiért, amit akarok, egy célért, melyet szeretek, mint csak öröklött szerencsétlenség törleszthetetlen adósságát fizetve. Mondd kérlek, lehetségesnek tartod-e, hogy a szegény nők között, kiket mindig boszorkányokat máglyán égettek meg, akadtak olyanok, akik maguk is csakugyan hitték, hogy ők boszorkányok? Ha voltak ilyenek, akkor az ilyenek voltak a szerencsésebbek. A leg-szerencsétlenebbek, akik félreértés áldozatainak, ártatlanoknak, nem a személyüknek szóló szenvedélyes harag, hanem pusztá tévedés áldozatainak érezték magukat. Mert ellentétben a szépírókkal, akik szeretik az ártatlanságot magasztalni, én úgy találok, hogy méltósággal, a maga sorsát szeretve, csak az tud szenvedni, aki meg-szolgált a büntetést. De nincs, nem lehet méltósága annak, aki nem tudja, mért rugdalják, aki ebben az értelemben ártatlan. Pontosan: Szókratész tudta, mért itatják meg vele a bürökpoharat, Krisztus tudta, mért feszítik őt keresztre papi fejedelmek, s Luxemburg Róza is tudta, hogy megérdemli a porosz junkerek gyűlöletét, s hogy megérdemlje, ez hozzá tartozott élete szeretett feladatához. De az anyám? Ártatlan volt, és esküszöm rá, semmi méltóság se volt abban, hogy sirt és

ajveszékelt, míg csak el nem vágták a... a hangját.

Rendőrségi razzia után negyvened- vagy ötvenedmaggammal csak ácsorogtam egy kopasz és üres szobában, ahová beteretlek bennünket. Már órák óta csak tompán várva — mire? Hogy megint egyszer megállapítsák: nincs hová toloncolni bennünket. Némelyek idegesen jártak fel-alá, órák hosszat, fáradhatatlanul, mindegyik a maga külön, láthatatlan ketrecében. Mások az órájukat nézték sűrűn. Olyanok is voltak, akik egy-egy percre szóba elegyedtek egymással, mindegyik a maga ügyéről, mindegyik a maga papírjait rángatva elő, de aztán, gyorsan elfogyott egymáshoz való türelmük, és mindegyik csak a maga szakállába mormogott tán saját maga számára is értelmetlen szavakat. Mindnyájan félték s mindegyik magáért és azokért, akik valahol hiába várják őket vissza. Emlékszem egy nem is öreg emberre, aki mozdulatlanul ült, csak a szakállát tépdeste egész idő alatt. Én egyedül gubbasztottam egy sarokban és nehezen tudtam volna megmondani, gondolok-e valamit és hogy mit. Inkább csak éreztem: hozzájuk tartozom, az én fajtám ez. Ha nem így volna, mért szégyellném magam, mikor ijedten merevednek meg vagy ugrálnak föl, valahányszor valami egyenruhás alak megy keresztül a szobán. S milyen arccal haladtak át az ilyen alakok! Mintha felsőbbrendű lények volnának, arcukon hideg utálkozással e tolaikodóan meghunyászkodó keleti csöcselék közt!

Ezek a rendőrtisztviselők nem gyanították, hogy nemcsak nem imponálnak, hanem hogy ezek között a meghunyászkodottak között senki sincs, aki nem tartja magát náluk különbnek, főleg okosabbnak, és hogy a tiszteletnyilvánításuk a sóhajtó, de fölényes eszes emberé, aki óvatosan igyekszik a harapós kutya mellett úgy megállni, hogy lehetőleg ne ingerelje. Számomra a legfájdalmasabb az volt, hogy én se tudtam megvetés nélkül nézni az enyéimre — az enyéimre és saját magamra. És ahogy így ülök, nem tudom, esztelen dühkitöréshez vagy még esztelenebb kétségbeesett síráshoz vagyok-e közelebb, felpillantok, és ebben a szürke, sivár rendőrségi előszobában fekete kaftának, széleskarimájú, fekete kalapok s hasonlóan sötétképű emberek között, kik mind valami tébolyda nyughatatlan, de megfélemlített lakóinak a benyo-

mását keltik, a szemem nyugodt, szinte vidáman érdeklődő, elfogulatlan szempárral találkozik. Hogy fejezzem ki a pillanat meglepetésének erejét? Nem jut eszembe semmi eléggé szemléltető hasonlat, de talán megérted az első benyomás erejének nagyságát, ha... Szóval azok a szemek, valószínűleg a környezettel való ellentét folytán, olyan hihetetlenül világosaknak tündek nekem, hogy azóta se tudok rájuk másképp gondolni — és valahányszor viszontláttam őket, egy pillanatra megleptek, tudniillik a valóságban legkevésbé sem világosak. Inkább barnák, helyesebben zöldek, tán sárgásbarnák... Ezt azonban csak tudom, de benső meggyőződés nélkül, mert bennem, abban a valóságban, mely enyém, az ő szemei nekem máig mindvégig nevetőn, szinte kékek maradtak meg. Az ember benső életében ilyen rendkívüli és sajnos ennél sokkal súlyosabb logikai ellentmondások is lehetségesek... Az egészben volt valami káprázatszerű. Nemcsak a szem, de az egész nő, az egész testi valóság, a ruhája is valami olyan valószínűtlenül friss, tüneményesen rezolút. A rosszlevegőjű, füledt szobában nagy szabad mezőknek, kék, igen kék tavaknak hírét hozó léghuzat. Csak ne mosolyogj rajtam, gondolván, hogy úgy beszélek mint a költők, ha szerelmesek. Ez nem volt szerelem. Életem legnagyobb meglepetése volt. Komikus lehettem, de ő nem nevetett s nem fordította el rólam a továbbra is elfogulatlan, különösen figyelő tekintetét. Mióta az anyámat elvesztettem, senki így, senki szeme ennyi őszinte érdeklődéssel nem pihent meg rajtam. Már-már arra gondoltam, hogy felállok, közelebb megyek, egy szót szólok hozzá, de nyílt az ajtó, s egy aranycvikkeres rendőrtiszt, miután ágaszkodva nézett körül a kaftánosok feje fölött, felfedezte hátul az idegen fiatal nőt, és más arccal és más hangon, mint ahogy a közülünk valókat szokta, a nevén szólította. A sok kaftán rebbenve nyitott utat neki. Ő sietség nélkül, de könnyű léptekkel ment előre s tűnt el a mindjárt megint becukodó magas ajtó mögött. De a nevét megjegyeztem: Korn Liza.

VIII.

A *bistrot*-ban, mely oly elhagyatottnan csendeskedett, mint egy vidéki vasútállomás váróterme vonatindulás

után, a tulajdonos kis kövérkés felesége a puha, párnázott karszéken, kezével az előző napi *Paris Soir*-ral édesdeden bóbiskolt. Az éber alvásnak azzal a technikájával, melyet házőrző kutyák és elfáradt menetelés közben alvó katonák oly jól ismernek. Kisebbség nagyobb időközökben rángott egyet a felsőtteste, mint aki csuklik, hogy majdnem ijedelemmel meredjen a két vendégére, akik továbbra is úgy ültek, előttük az üres csészekkel: egyik beszélve, még mindig beszélve, a másik az asztalra könyökölve, még mindig éppúgy könyökölve és a másikat hallgatva. Ha a diszkréciónak s nem kevésbé a szunnyadozás csábító gyönyöre a következő percben megint lehunytatta szemehéját, egy idő múlva s mindig újra mintegy felriasztotta állhatos és változatlan jelenlétünk tünényére.

Számomra a várakozás és szeszélyes ritmusban be-bekövetkező ébredésekre némi változatosságot jelentett, mert Aron hangjában volt valami monoton, és szavát időnként annyira halkította és lassította, mint aki valami rosszul olvasható s elmosódott írás betűit böngészi. Attól kezdve, hogy a rendőrségi előszobában töltött órákról beszélt, ritkán s csak úgy nézett fel rám, mint aki könyvről emeli fel egy pillanatra tekintetét, hogy meggyőződjön róla, hogyan s követi-e hallgatója. Nem egyszer támadt kedvem, hogy egy-egy kérdést közbevessek, vagy hogy valamiben ellentmondjak, de mindig újra visszatartott a sápadtságában sajátságosan védtelenre vetkőzött sovány arcával. Csak mikor a Korn Liza nevét kimondta, vált bennem egészen tudatossá, hogy mennyire elütött az az Aron, akivel az éjjel összetalálkoztam attól, akit azelőtt ismertem. Különbözik nem történhetett volna meg, hogy ott a téren, ahol találkoztunk, hiába törtetem a fejem, mit kérdezhetnék tőle. Ha nem lett volna ő annyira más, mint megszoktam, magától értetődő lett volna eszembe, hogy Liza után kérdezősködjem, mert hiszen gondolni se lehetett Aronra anélkül, hogy az ember vele ne gondolja Lizát.

— Hogy felejtettem el! Nem is kérdeztem még, hogy van Liza? Mi van vele? Hol van?

Aron lassan emelte rám a szemét.

— Várj még kicsit. Majd elmondom ezt is. Mindent — mondta végül, s fejét féloldalt hajtva, könnyű kézzel, öt kinyújtott hosszú ujjával lassan úgy simogatta meg a sűrű olajfestékes

kávéházi asztal szélét, mint valami élő testet.

Voltaképp nem kételkedhettem. Van egy arckifejezés, mellyel az ember halálról hoz hírt. Az ember érti: meghalt, halott — de azonnal úgy zsong fel benne a kérdések sora: hol? hogyan? mikor? — mintha a halál tényében valami megszokhatatlan, meglepő, valami „természetellenes” volna, s mint hogyha a türelmetlen kérdésekre való válasz a felfoghatatlan megértéséhez segítség, magyarázat lehetne. Mintha a halál bevégzett ténye mellett még egyáltalán jelentőségük volna a körülményeknek, melyek között bekövetkezett.

S mégis, mint a érkezésre türelmetlenül váró utas, kinek a közbeeső állomások alig tudják lekötöni figyelmét — csakugyan meghalt? hol? hogyan? mikor? — ezt akartam volna mielőbb megtudni, Aron azonban folytatta történetét az előről, s láttam, magával való küzdelmébe került, hogy tovább beszéljen, mintha hitzegést követne el eseményekkel és viszonylatokkal szemben azzal, hogy egyáltalán kitépi őket csendjükből idegen, hangos szóba foglalva őket. Úgy segített magán, hogy egy-egy végsőig személyes kitérés után igen tárgyilagos hangot ütött meg, általános formulázásokat keresett, ami más körülmények között nála, az örök tanulóval és éppoly szenvedélyes tanítóval semmiképp se hatott volna erőltetettnek.

Elkerülhetetlen, hogy ezeknek a feljegyzéseknek szerzője itt közbe ne szűrjön a maga részéről is egy személyes vallomást, épp Aronnal való találkozásának, ennek a felejtethetetlen éjszakájának jobb megértése érdekében.

Aron létezéséről először épp Lizától, Korn Lizától hallottam. Most már sose többé meg nem tudhatom, vajon Aron mennyire volt beavatva a mi ifjúkori szerelmünk titkába. Se utolsó találkozásunk alkalmával, se azelőtt soha erről Aron és én közöttem egyetlen szó se esett. Mégse kételkedhettem benne, hogy tudott róla, s közel húsz év után itt Párizsban kapocsnak érezhette, hogy egykor, hogy igen fiatalon és fiatalosan is enyém volt a lány, akit ő vett el éntőlem. Ez volt az, ami nehezé, de ugyancsak ez volt az, ami lehetségessé tette, hogy épp velem, vagy legalábbis előttem úgy beszéljen, ahogy az ő életének ezen a döntő éjszakáján az ő túlterhelt szívének az kellett.

— Olyan valószínűtlenül világos tünény volt, annyira nem illett bele

semmibe abból, ami nekem valóság volt — így beszélt róla Áron —, s mégis majd két év után egyszerre megint felbukkan a szemem előtt. Akkor kórházban feküdtem, s Liza beteget jött látogatni. Ha csoda folytán emlékezett volna is rám, nem ismerhetett volna rá arra a kaftános fiatal zsidóra, akit a rendőrségi előszobában egy pillanatra észrevettem, mert a kórházi szabályzatnak megfelelően megnyírva és megborotválva feküdtem a nagy kórteremben, más harminc beteg közt. S mint akkor, a rendőri előszobában, Liza ezúttal is megint csak átsuhant a színtéren. Sietett, csak épp felszaladt, hogy csokoládét hozzon egyik szobatársamnak. Ez az a háború utáni idő volt, amikor az éhező Bécsben megszámlálhatatlanul elszaporodtak a kis, sokszor fényűző cukorkás boltok. Hozott azonban szobatársamnak olvasni valót is. Ezek voltak életemben az első politikai brosrák. Ekkor már, ha nem is jól, de tudtam németül olvasni, és a fiatal szabómunkással ezután még inkább összebarátkoztam.

A barátkozás se a brosrákkal, se a fiatal osztrák munkással nem ment könnyen. A fiatal munkás és a brosrák ugyanazokról a dolgokról s egy-

forma vehemenciával beszéltek. Addig én szociáldemokratákról éppoly keveset tudtam, mint kommunistákról, és a fiatal munkás éppúgy, mint a brosrák, hévvel magyarázta, hogy a szociáldemokraták árulók. Leginkább ez a heveség riasztott vissza. A betegszobában azonban mások is részt vettem a beszélgetésekben. Ezek majdnem mind a fiatal munkással szemben a szociáldemokraták mellett kardoskodtak. Az egyetlen én voltam, aki még egyik táborhoz se tartozott. Elkeseredett szóharcokban csaptak össze a fiatal szabó és a többiek. S én, aki eddig senkinek se kellettem, aki létezésével mindenkinek csak egy lerázhatatlan kellemetlenséget jelentettem, ámulva láttam, hogy ennyire izgat, ennyi szenvedélyt vált ki körülöttem a kérdés, hogy én — én! — kivel tartok, kinek az álláspontját helyeslem. Mert nekem, értem, az én megnyereséért vitatkozott a fiatal szabó a többiekkel s a többiek is velem, s lesték az én — az én! — szavamat. Hogyan, hát nem mindegy mindenkinek, hogy olyasvalaki, mint én, gondol-e valamit, mit gondol, él-e, vagy megdöglik?

(Folytatása a következő számunkban.)

